

О. Б. Таращанська,
аспірант кафедри економічної теорії та історії економіки,
Національна академія державного управління при Президентові України

РЕЙДЕРСТВО В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

У статті розкрито сутність рейдерства, з'ясовано причини виникнення і поширення рейдерства в Україні, визначено основні схеми рейдерських захоптів вітчизняних товариств, а також головні негативні наслідки рейдерства, запропоновано рекомендації з формування ефективних державних механізмів протидії рейдерству в корпоративному секторі економіки України.

The article explores the nature of raiding and determined the cause and spread of raiding in Ukraine, the main circuit raider delights of domestic companies and the major negative consequences raid, offered advice on the formation of effective state mechanisms against corporate raids in the corporate sector of Ukraine.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Перерозподіл власності притаманний всім країнам з ринковою економікою. Однак на сьогодні найбільш гострою проблемою розвитку та функціонування економіки є поширення процесів незаконного привласнення чужого бізнесу (рейдерство). Через практику рейдерських захоплень пройшла економіка майже всіх розвинених країн світу, страждають від неї й країни, що розвиваються, у тому числі й Україна. Чинним законодавством України врегульовані не всі правовідносини, що виникають у процесі господарської діяльності, належним чином. Це дозволяє деяким суб'єктам господарювання вчиняти протиправні дії: незаконно віднімати за допомогою, по суті, шахрайських схем майно у власників, дестабілізувати нормальні ринкові взаємини і процес виробництва. Нині в Україні об'єктами рейдерських захоплень стають не лише малі й середні підприємства, але й потужні господарські товариства. Це становить реальну небезпеку для розвитку корпоративного сектора вітчизняної економіки, збереження його конкурентних позицій на внутрішньому та світовому ринку. Тому боротьба із такими протиправними захопленнями повинна вестися не тільки на рівні окремих компаній, але й, у першу чергу, на державному рівні за умов наявності чіткої програми дій та застосування адекватних механізмів.

Аналіз стану наукових розробок у вітчизняних та зарубіжних джерелах з цієї проблеми свідчить, що вона є актуальною і перебуває у полі зору багатьох науковців. Дослідженню механізмів регулювання корпоративних відносин і становлення системи антирейдерського захисту присвячені роботи Біджакова Е.В., Варналій З.С., Кирєєва О.Ю., Ковнія Ю.Г., Кравчука П.Я., Мазур І.І., Манойленка О.В., Нестеренко В.Ю., Рябота В.В., Сафронової О.М., Согріна Н.С., Халецького А.В. та інших.

Проте, досі ще бракує комплексних досліджень, необхідних для формування ефективної цілісної державної системи протидії рейдерству в корпоративному секторі економіки. Це зумовлює вибір теми дослідження, його мету та завдання.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основною метою дослідження є аналіз причин виникнення та поширення рейдерства в Україні, а також розробка положень щодо формування ефективних державних механізмів протидії рейдерським захопленням в корпоративному секторі економіки України. Відповідно до визначеної мети основними завданнями є: визначення сутності поняття рейдерства та його основних різновидів; з'ясування причин виникнення й поширення рейдерства та його небезпеки для розвитку корпора-

тивного сектора економіки України; розробка рекомендацій з формування ефективних державних механізмів протидії рейдерству в корпоративному секторі економіки України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Рейдерство (з англ. raid — захоплення) відомо світовій практиці давно. Виникло воно у Великобританії, і спочатку цим терміном позначалися набіги морських суден, що самостійно виконували бойове завдання, у тому числі й захоплення торговельних кораблів інших країн. Рейдерство в сучасному розумінні з'явилося в США в 60—70-х роках ХХ сторіччя. Вважається, що першим рейдером був Джон Рокфеллер, засновник Standard Oil [1], який різними способами скуповував акції своїх конкурентів з метою зміцнити положення свого бізнесу.

Для того, щоб зрозуміти і осмислити всі небезпеки, які рейдерство представляє для розвитку корпоративного сектора економіки, необхідно визначити саму сутність рейдерства. Почати необхідно з витоків — з того, що означає поняття рейдерство. Для цього звернемося до його первинного, західного визначення. На Заході рейдерство називають ситуацію, в якій одна компанія намагається заволодіти іншою компанією без схвалення цього дирекцією компанії-цілі, тобто відбувається поглинання компанії проти волі її керівництва і ради директорів. Рейдер (у своєму класичному визначенні) — суб'єкт, який, вживаючи заходи з поглинання чужої компанії, не порушує закон, а лише діє всупереч волі її керівництва та контролюючих акціонерів [2, с. 6].

З цього можна зробити висновок, що поглинання бувають: дружніми — коли пропозиція щодо придбання компанії підтримується її керівництвом і злиття відбувається на підставі спільного волевиявлення та вигоди від об'єднання; та недружніми (ворожими) — коли керівництво компанії, що поглинається, не приймає пропозицію щодо об'єднання і виступає проти нього, а поглинання все одно відбувається. Такі випадки ворожих поглинань дістали назву рейдерських захоплень і є об'єктивними процесами, які сприяють динаміці економічного зростання та розбудові потужної конкурентоспроможної держави [3, с. 6].

В Україні поняття рейдерства виникло на початку 90-х років ХХ століття. В результаті ваучерної приватизації утворилася велика кількість акціонерних товариств, власники яких не були обізнані достатньою мірою із специфікою корпоративного управління. Для керівників господарських товариств більш вагомим був доступ до адміністративного ресурсу, штучний монополізм та інші неринкові чинники — саме вони визначали прибутковість бізнесу. За таких обставин механізми функціонування акціонерного капіталу не спрацьовували. Крім того, внаслідок труднощі й капіталомісткості процедури узгодження (в більшості випадків необхідність проведення декількох зборів акціонерів; узгодження з державними органами; фінансові витрати) класичні підходи до злиттів та поглинань підприємств провідних країн світу не набули поширення в Україні. Зважаючи на таке, українські рейдери воліють замість використан-

ня законних способів поглинання здійснювати захоплення кримінальними методами, оскільки це швидкий і дешевий спосіб отримати активи.

У сучасній науковій літературі, як правило, викремлюються декілька видів рейдерства у діапазоні від зовсім легальної діяльності до кримінальних дій, які супроводжуються цілим комплексом злочинів від корупції до фізичного насильства. Найчастіше науковці поділяють рейдерів на "білих", які працюють винятково в рамках закону, і "чорних", які використовують суто кримінальні засоби, та "гринмейлерів" [4; 5]. "Білі рейдери" у своєму арсеналі використовують досить стандартний набір прийомів, в основному вони стосуються різних маніпуляцій з акціями й частками товариства, протиріч і пробілів в корпоративному законодавстві. "Чорні рейдери" — це досить небезпечний і суто кримінальний вид рейдерства, в арсеналі якого: підкуп суду, прокуратури, судових виконавців, як наслідки цього — незаконні рішення і дії стосовно певних питань, які зачіпають активи товариства. Не рідко можна зустріти й дії пов'язані з використанням фальшивих документів, а також незаконною виїмкою документів і підробки печаток та штампів. Деякі "чорні рейдери" іноді вдаються і до вирішення питання шляхом застосування застрашливих засобів як-то бійці зі зброєю. "Гринмейл" — це комплекс засобів, спрямованих на дестабілізацію обстановки в товаристві з метою змусити акціонерів або учасників товариства придбати акції "гринмейлера" за завищеною ціною.

Незважаючи на те, що українськими рейдерами розроблено безліч схем, за допомогою яких здійснюється переважна більшість поглинань можна виділити два, основних види захоплень: із застосуванням сили та без застосування сили. Без застосування, як правило, захоплюються об'єкти, які мають формальну охорону, договори з недосвідченими охоронними підприємствами й нерішуче керівництво. Силеві захоплення застосовуються при належній охороні й можливих рішучих діях опору зі сторони колишніх власників. В Україні практично кожний другий випадок захоплення власності має протизаконний характер, пов'язаний з піддробкою документів та підкупом державних службовців, з порушенням кримінальних справ, з силовим проникненням на територію підприємств [3].

Після захоплення будь-яких активів у рейдерів існує кілька методів використання їх. Перший — відразу перепродати третій особі. Другий — рейдер управляє компанією сам. Але, коли у рейдера в руках опиняються фінансові потоки підприємства, перше, що відбувається — вивід доходів у офшорні зони й включення механізмів податкової "оптимізації": платежі підприємства в бюджет різко знижуються. Потім підприємство починає брати у великій кількості кредити в банку компанії-рейдера, збільшуючи свою кредиторську заборгованість. Паралельно із цим на підприємстві заморожується збільшення заробітної плати, поступово ліквідуються соціальні виплати. Третій — підприємство захоплювалося з метою усунення конкурента або рейдера цікавить майно підприємства, зокрема земельні ділянки,

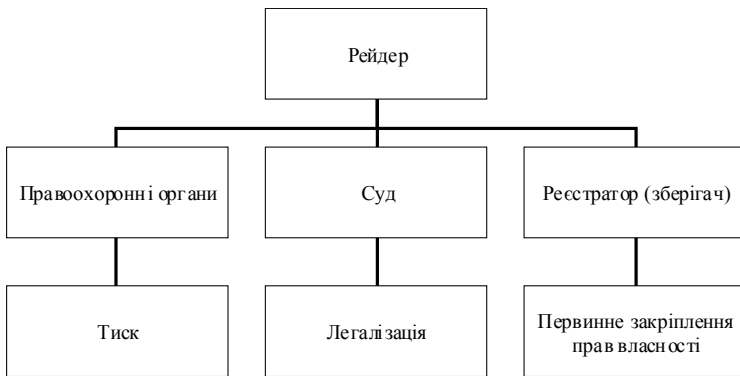

Рис. 1. Взаємозв'язок діяльності рейдерів із правоохоронними, судовими органами та інституціями ринку цінних паперів

будівлі, бази відпочинку. У цьому випадку майно виводиться зі статутного фонду в яку-небудь фіктивну фірму, після чого продається. Але навіть у найкращому випадку підприємства, які зазнали рейдерської атаки, стикаються із серйозними проблемами у відносинах: з постачальниками, зі споживачами. Через чутки про те, що на підприємстві — рейдери, можуть початися перебої з поставками сировини, реалізацією продукції, кредитуванням, податковими службами. Це негативно відобразиться на фінансовому стані підприємства.

В умовах трансформаційної економіки об'єктами рейдерських атак стають не тільки дрібні фірми і організації, але й потужні корпоративні підприємства із значним виробничим потенціалом, які часто мають містоутворювальне значення і створюють велику кількість робочих місць. Особи, які захоплюють такі підприємства, зазвичай, не цікавляться виробничим процесом; їх метою є перехоплення корпоративного контролю в компанії шляхом її нелегітимного ворожого поглинання. Результатом таких дій стає розкрадання і розпродаж найбільш ліквідних активів господарських товариств (в першу чергу — нерухомості), втрата цінних технологій і обладнання, скорочення виробництва [6, с. 4]. Таким чином, рейдерство — це ще й соціальне явище, тому що найчастіше вирішується доля не лише якогось конкретного підприємства, а й сотень, а то й тисяч людей, які на ньому працюють. Це створює реальну загрозу всьому корпоративному сектору економіки, оскільки внаслідок подібних поглинань припиняється діяльність стабільно і прибутково працюючих компаній, зменшуються надходження до бюджетів всіх рівнів, зростають соціальні проблеми і головне — процес перерозподілу корпоративного контролю переходить в некеровану й непрогнозовану площину криміналітету, стрімко посилюючи негативні тенденції надмірної концентрації власності.

Небезпека рейдерства для розвитку української економіки проявляється також в негативному впливі на міжнародний імідж країни, зниженні її інвестиційної привабливості, оскільки динаміка закордонного інвестування в економіку країни визначається, насамперед, такими факторами, як внутрішня політична стабільність, характер і темпи здійснення ринкових реформ, сприятливі зовнішньоекономічні умови, стабільність економі-

чного законодавства, гарантії недоторканності приватної власності й закордонних вкладень. Рейдерство в трансформаційній економіці відкидає будь-яку можливість впровадження чітких правил у сфері ведення бізнесу та захисту приватної власності в країні на довгі роки, звідси інвестиційна привабливість країни різко падає у зв'язку з незахищеністю іноземного капіталу.

Аналіз типових схем рейдерських захоплень українських підприємств показує, що державні органи грають надзвичайно важливу роль в їх здійсненні. Рейдерські захоплення підприємств неможливі без залучення реєстраторів акцій, судової гілки влади, державної виконавчої служби, правоохоронних органів. Взаємозв'язок діяльності рейдерів із правоохоронними, судовими органами та інфраструктурними інституціями ринку цінних паперів відображені на рис. 1 [7].

Як видно, в процесі рейдерського захоплення суд виконує функцію легалізації. Тобто здійснює формальне визнання, наприклад, прав власності на активи або на проведенні загальні збори і прийняті на них рішення. У рейдерських схемах можуть бути задіяні суди всіх інстанцій: арбітражні, господарські, третейські, загальної юрисдикції.

За допомогою працівників правоохоронних органів рейдери, маючи на руках ухвалу суду, заходять на підприємство і беруть його під фактичний контроль.

Реєстратори на підставі сфальсифікованих документів здійснюють реєстрацію переходу корпоративних прав від власників до рейдерів. Крім того, реєстратори за наявності відомостей про вже існуючий реєстр власників іменних цінних паперів емітента можуть здійснювати відкриття або ведення іншого реєстру власників іменних цінних паперів цього ж емітента, а також здійснення будь-яких інших дій зі створення подвійного реєстру власників іменних цінних паперів. Такі дії досить поширені під час проведення рейдерських атак, тому їхня законодавча заборона досить доцільна.

Отже, дуже велику роль у поширенні рейдерства в Україні відіграє корупція в державних органах. Корумпованість окремо взятих чиновників призводить до того, що рейдеру зовсім не обов'язково дотримуватись законодавства. Успішність рейдерської атаки залежить від корумпованого судді, який без зайвих проблем забезпечить потрібне рішення або ухвалу [8]. Крім того, поняття вороже поглинання — "рейдерство" — на теперешній час нормативно ніде не закріплене, а тому неврегульованим залишається й питання щодо відповідальності за здійснення рейдерських захоплень. Сьогодні рейдерство залишається безкарним з боку держави. За всі роки незалежності жодного порушника прав власності, жодної особи чи компанії, винних у незаконному захопленні власності, не було притягнуто навіть до адміністративної відповідальності — не кажучи вже про те, що більшість рейдерських захоплень відбуваються з використанням повного складу кримінальних злочинів.

Таким чином, аналіз проблеми дає змогу зробити певні висновки.

1. Єдиного, усталеного тлумачення поняття "рейдерство" на теперішній час не існує. Для його визначення необхідно, в першу чергу, виявити ознаки цього явища, які дозволяють відрізнити його від подібних явищ. Такими ознаками є: здійснення дій, спрямованих на заволодіння чужими об'єктами власності; реалізація даних дій з мінімальними витратами; необхідність легалізації прав власності для одержання кінцевої вигоди рейдером (використання об'єкта власності, його перепродаж, ін.); впровадження даних дій проти волі законного власника й на умовах, на яких законний власник в іншій ситуації не уклав би відповідну угоду; здійснення даних дій із застосуванням таких діянь, як обман, зловживання довірою, примус до угоди, шантаж, фальсифікація доказів, підробка документів, погрози, дача хабара, комерційний підкуп, зловживання службовими повноваженнями, підробки і злочини в сфері правосуддя.

Таким чином, "рейдерство" — це дії, які направлені на заволодіння будь-якими чужими активами проти волі власника з мінімальними витратами, шляхом вживання протиправних адміністративних, корупційних та кримінально-карних дій, з подальшою легалізацією прав на придбані в такий спосіб активи і перепродажем їх за ринковою ціною замовникові захвату або доброчесному набувачу.

2. Рейдерство сьогодні залишається безкарним з боку держави. Судова система України виявилася співучасницею недружніх злиттів і поглинань за своєї недосконалості й корумпованості. Не останню роль у виникненні й поширенні рейдерства відіграє корупція в державних органах. Тобто основними чинниками, які зумовлюють виникнення і поширення рейдерства в Україні, можна визначити: слабкість правової системи; недосконалість судової влади; корумпованість органів влади; відсутність державних інститутів, які ефективно захищали б права власника; низький рівень правової культури; сумнівна передісторія приватизації об'єктів; правовий нігілізм і в суб'єктів господарювання, і представників органів влади.

3. Виходячи з викладеного, для здійснення протидії рейдерству в корпоративному секторі економіки державі необхідно забезпечити розробку і реалізацію наступного комплексу заходів:

— визначення і законодавчого закріплення поняття "рейдерство", внесення змін до корпоративного законодавства України з тим, аби чітко розділити законні злиття-поглинання і, власне, рейдерство;

— закріплення в законодавстві норми, згідно з якою в разі придбання значного пакета акцій, який надає власникові можливість впливати на діяльність підприємства, майбутній новий акціонер до укладення договору має отримати згоду існуючих акціонерів товариства на його вступ до товариства;

— стимулювання і налагодження ефективної діяльності фондового ринку і депозитарної системи, яка значно зменшить кількість зловживань у сфері оцінки вартості акцій, їх реєстрації і обліку. Позитивну роль має зіграти і відмова від практики існування акцій в до-

кументарній формі і переведення їх в бездокументарну;

— вдосконалення податкової системи, зменшення податкового тиску на підприємства, спрощення системи обліку, який дозволить підприємствам легалізувати прибуток, заробітну плату працівників, дивіденди акціонерів, зробіть діяльність підприємств відкритою і прозорою. Це, з одного боку, зменшить невдоволеність акціонерів, особливо міноритарних, від бізнесової і дивідендної політики підприємства, ставлення підприємства до власних акціонерів, а з іншої — стимулюватиме зростання вартості підприємства і відповідно зробіть значну кількість рейдерських атак економічно не вигідними;

— одним з важливих механізмів протидії рейдерству є успішна боротьба з корупцією в органах державної влади, у тому числі правоохоронних і в судах. Без зменшення рівня корупції в Україні приймати всі інші заходи щодо протидії рейдерству безперспективно, оскільки в нашій країні активно використовується "чорне рейдерство", побудоване саме на корумпованості та хабарництві посадових осіб органів виконавчої влади і суддів.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Подальші наукові розвідки пов'язуємо з розробкою механізмів державної протидії рейдерству в корпоративному секторі національної економіки.

Література:

1. Рейдерство по-українски... [Електронний ресурс] / М. Пустовой // Юридическая практика. — 2007. — № 14. — Режим доступу: <http://www.yurpractika.com/article.php?id=10007291>
2. Аналітична довідка: Матеріали Комітетських слухань Верховної Ради України "Шляхи подолання рейдерства: удосконалення законодавства та посилення реагування правоохоронних органів на протиправні дії його організаторів і виконавців". — К.: Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО, 2008. — 127 с.
3. Резонанс. Бюлетень матеріалів, підготовлених на базі аналізу оперативної інформації електронних видань. — 2007. — № 12. — С. 2—12.
4. Корпоративні конфлікти в Україні // Матеріали експертного опитування Центру досліджень корпоративних відносин. — К.: Центр досліджень корпоративних відносин, 2007. — 30 с.
5. Зеркалов Д.В. Рейдеры. Пособие / Д.В. Зеркалов. — К.: КНТ, 2007. — 186 с.
6. Зеркалов Д.В. Антирейдер. Пособие / Д.В. Зеркалов. — К.: Дакор, КНТ, Основа, 2007. — 224 с.
7. Предложения по повышению эффективности борьбы с рейдерством (незаконным захватом собственности) [Електронний ресурс] / Национальный антикоррупционный комитет, Общественное объединение предпринимателей, 30.08.2008 г. — Режим доступу: <http://www.vdcr.ru/content/view/1309/193/>
8. Бажан А. Рейдер — вовк, що створює пустелю. / А.Бажан // Корпоративные конфликты. — 2006 [Електронний ресурс]: <http://vybory.org/articles/318.html> *Стаття надійшла до редакції 12.11.2010 р.*